

Атаханов Ш.Т.

**КЫРГЫЗ ЖАНА ӨЗБЕК ЭТНОСТОРОНУН ЭТНОГЕНЕТИКАЛЫК ЖАЛПЫЛЫГЫ
КОҢУРАТ УРУУСУНУН МИСАЛЫНДА (кыскача салыштырмалуу анализ)**

Атаханов Ш.Т.

**ЭТНОГЕНЕТИЧЕСКИЕ СХОДСТВА КЫРГЫЗСКИХ И УЗБЕКСКИХ ЭТНОСОВ НА
ПРИМЕРЕ ПЛЕМЕНИ КОНГУРАТ(краткий сравнительный анализ)**

Sh. T. Atakhanov

**CONCERNING THE SIMILARITY OF THE KYRGYZ AND UZBEK ETHNIC GROUPS IN
THE EXAMPLE TRIBE CONGURED (brief comparative analysis)**

УДК: 947.89.3(575.2)

Макалада коңурат уруусунун этникалык тарыхы кыскача каралып, кыргыз жана өзбек этногенезиндеги коңураттардын ролу анализге алынат.

В данной работе вкратце рассматривается этническая история племени кунграт, а также анализируется роль кунгратов в этногенезе кыргызов и узбеков

In this article briefly examines the ethnic history of the tribe-Kungat, and analyzes the role of kungrat's in the ethnogenesis of kyrgyz and uzbeks.

XX кылымдын 80-жылдарынын аягы – 90-жылдарын башынан тарта мурда СССР курамында болгон Борбордук Азия республикаларында улуттук аң-сезимдин кайра жаралуу процесси жүрдү. Бул процесс илимий изилдөө багытына дагы чоң түрткү берди. Мындай көрүнүш айрыкча коомдук илимдер жаатында даана билинди. Эгемендиктин эпкиненин дем алган коомдук илимдердин өкүлдөрү өзү таандык болгон өлкө же улуттун тарыхын даназалоого башы менен малынып, көпчүлүк учурларда Борбордук Азия аймагында жашаган элдер, айрыкча түрк тилдүү элдердин теги бир экендиги көз жаздымынан четте кала жазды. Башкача айтканда эгемендүүлүккө ээ болгон республикалардын коомдук илимдер багытындагы изилдөөчүлөрү өзүнө таандык болгон улуттун этникалык же мамлекеттүүлүк тарыхын байыркы экендигин далилдоо боюнча атандаштык башталды. Буга мисал, кыргыз изилдөөчүлөрү кыргыз эли Борбордук Азия чөлкөмүндөгү эң байыркы эл жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнө 2200 жыл болгон деп данаазаласа{4}, өзбек изилдөөчүлөрү бул багытта өздөрүнүн тарыхын 2700 жылга чейин алып барышты{3}, ал эми түркмөндөр бардыгынан аша чаап 5000 жылга чейин узартышты{11}. Мына ушинтип теги бир жана кылымдар бою жанаша жашаган элдердин бири-биринен руханий обочолонуусуна шарт түзүлдү. Руханий обочолонуу акырындык менен саясий – экономикалык жана улуттук обочолонууга алып келди. Мурда Советтер Союзуна кирген Борбордук Азия республикаларынын өз ара обочолонуусу бүгүнкү күндө бул аймактагы улуттар аралык жана өлкөлөр аралык мамилелерине чоң залакасын тийгизип жатканына бардыгыбыз күбөбүз. Демек бүгүнкү күндө Борбордук Азия республикаларындагы улуттар аралык мамилелердин жана жакынкы коңшулар менен болгон мамилелеринин

курчушуна өлкө жетекчилери менен бирге коомдук илимдердин өкүлдөрүнүн, айрыкча тарыхчылардын дагы салымы бар экендигин моюнга алуунун мезгили келип жетти. Жоопкерчиликтен качуу жана түзүлгөн тарыхый кырдалды туура баалай албоо Борбордук Азия өлкөлөрүнө анын ичинде Кыргызстанга дагы келечекте зыян алып келүүсүнө шек жок. Анткени Борбордук Азия аймагы дүйнөлүк ири державалардын геосаясий кызыкчылыктарынын чордонунда турат. Алар аймактагы өлкөлөрдүн жана улуттардын өз ара обочолонуушунан өздөрүнүн жеке кызыкчылыгы үчүн пайдаланып, согуш очогуна айландырбайт деп эч ким кепилдик бере албайт. Ошондуктан коомдук илимдер багытында, айрыкча тарых илиминдеги изилдөөчүлөрдүн азыркы мезгилдеги негизги иштеринин бири Борбордук Азия аймагында жашаган коншулаш элдердин этникалык тарыхы, маданий жана тилдик жалпылыгын, алардын тарыхый өтмүшү жана келечек тагдыры бир экендигин, анткени кошунаны эч ким тандап албашын, кошунаны кудай беришин катардагы жарандан тарта өлкө жетекчилигине чейин жеткиликтүү кылып көрсөтүп берүү абзел. Белгилеп кетчүү жагдай төмөндө анализге алынуучу тема тарых илими үчүн жаңылык эмес. Бирок ошого карабасатан жогоруда айтылгандарды жалпылап, бул чакан макалада коңшулаш элдердин, тагырак айтканда кыргыз жана өзбектердин этникалык курамындагы жалпылыкты анализдеп, бул элдердин бир туугандыгын дагы бир ирет илимий негизде окуучуга көрсөтүп, алардын ортосундагы обочолонууга бөгөт коюу максат кылынат.

Борбордук Азия элдеринин этникалык тарыхы жана этногенези проблемасы көп жылдар бою тарыхчы, археолог, чыгыш таануучу жана коомдук илимдер жаатындагы башка изилдөөчүлөрдүн көңүлүн өзүнө буруп келген. Бул багытта далай иштер аткарылган. Бирок ошого карабастан орус падышалыгы жана совет дооруна таандык эмгектерден айрымаланып көз карандысыздык жылдары жарык көргөн илимий эмгектерде Борбордук Азия республикаларынын көбүнчө өздөрүнүн улуттук кызыкчылыгынан жогору көтөрүлө албаган изилдөөчүлөрү Борбордук Азия элдеринин, айрыкча, түрк тилдүү элдердин этногенетикалык жалпылыгын көңүл чордонунан четте калтырышкан. Мунун натыйжасында алардын эмгектерин окуган окурманда тигил же бул эл коңшулаш элдердин этникалык жана

маданий таасирисиз эле калыптанган деген сыяктуу ой калтырат. Ушул айтылгандарды эске тутуп аймакта жашаган элдердин этникалык тарыхын бир бүтүн жалпылыкта жана Борбордук Азия аймагында кеңири тараган коңурат деп аталган уруу мисалында карап чыгууга аракет кылынды.

Коңурат аталышындагы топонимдерди Монголиядан тарта Молдавияга чейинки аймактарда кездештүрүүгө болот. Коңураттардын келип чыгуусу боюнча Рашиддиндин «Жом'е-ут-таворих» {13} жана Абул Гази Бахадурхандын «Шажарайи түрк» чыгармасында кездештүрүүгө болот {2}. Монгол санжыраларында Көкө Теңирден тарары баяндалган коңураттар (монголча «хонкират») Чынгыз хандын жана анын мураскорлорунун тушунда хан сарайда өзгөчө сый-урматтуу абалга ээ болушкан. Улуу каган жана анын уруулаш туугандарынын басымдуу бөлүгү коңураттардын белгилүү инсандарынын кыздарына үйлөнүшкөн. Чынгызхандын энеси жана улуу байбичеси Бортэ коңурат кыздары болушканы маалым. Так ушул жагдай, аларды башка уруулардан жогору турушуна өбөлгө түзгөн {10}. Т.Д. Скрынникованын маалыматына таянсак хонгираттар Темучин-Чынгыз хан жана анын ата-бабаларынын нике куруу боюнча өнөктөштөрү болушкан {14}. Коңураттар XIII кылымда Чынгыз хандын жеңүүчү жүрүштөрүндө жигердүүлүк менен катышышкан. Бул уруу кийинчерээк Батый хан негиздеген Алтын Ордонун мамлекеттик-саясий турмушунда да өзгөчө абалды ээлегендиги маалым. Н.А. Аристов Жучилердин мамлекеттик – бошкаруу системасында, баш ийген элдерди башкарууда коңураттар өзгөчө укуктарды алууга жетишкендигин жазат {5}. Дал ушул түзүлгөн тарыхый шарттарда баш ийген элдерге, урууларга жалпы коңурат эн тамгасы тарала баштоосу мүмкүн. Анткени бул пикирге Алтын Ордонун башкаруучу төбөлдөрүнүн, кийинчерээк мезгилдеги казак султандарынын уруулук белги катары ушул эн тамганы кабыл алышкандыктары далил боло алат. Казак окумуштуусу М.С.Мукановдун белгилешинче так ушул мезгилден тарта коңураттардын казактардын уруулук конфедерациясына кирүүсү башталган {17}.

Өзбек академиги (теги Өзбекстандын Кыргызстандын Аксы району менен чектеш Нарын районунун кыпчактарынан болгон) А.Аскарвгун маалымдашынча Алтын Ордо кыйроого учурагандан кийин коңураттардын бир бөлүгү Шейбани хан менен бирге Мавераннахрга кирип келишет {6}. Башка бир этнолог У.Абдуллаев дагы коңураттарды XV кылымдын аягы - XVI кылымдын башында Шейбани хандын басып алуулары мезгилинде Мавераннахрга көчүп келген деп эсептейт {1}. Бирок өзбек академиги К.Шаниязовдун билдиришинче коңураттар Мавераннахр жана Хорезмге Шейбани хан жортулуунан мурда келип орношкон {16}. К.Шаниязовтун пикирин дагы башка бир окумуштуу этнолог О.Буриев тастыктап коңураттарды Шейбани хандын жортуулдарынан мурда XIV-XV кылымдарда көчүп келген деп жазат {7}. Эгерде Амир Темур тарабынан Хорезм

өлкөсү 1382-жылда коңурат сопулары династиясынан тартып алынганын эске алына, анда коңураттардын Түркөстан аймагына келип орношу Шейбани хандын жортуулдарынан мурда болгону тастыкталат. Демек, коңураттардын бир бөлүгү Түркөстан аймагына алгач Монголия аймактарынан Чынгыз хан жортуулдары мезгилинде кирип келген болсо, экинчи бөлүгү Шейбани хан мезгилинде Дешти-кыпчактан (азыркы Казакстан чөлдөрүнөн) келип орношушкан. Түркөстан аймагында жашаган түрк тилдүү этностор (казак, каракалпак, өзбек, кыргыз, түркмөндөрдүн калыптануусунда активдүү катышышкан.

Окумуштуулардын пикиринче «коңурат» сөзү «коңур» жана «ат» сөздөрдүн биригүүсү натыйжасында пайда болгон. Бирок изилдөөчү Х.Данияровдун пикири боюнча бул сөз монголчодон которгондо «кара карга» дегенди билдирет {9}.

Коңурат – түрк тилдүү элдерде болгону сыяктуу кыргыздын дагы эзелки урууларынын бири. Кыргыз санжырачыларынын маалыматтарында Булгаачылар уруулук тобуна, айрым варианттарында оң канатка кирээри баяндалып жүрөт. Кыргыз санжырачысы Т.Султановдун маалыматы боюнча кыргыздар көп урууга тарап элин Чынгызхан кылычтан өткөрүп кыйнап турган мезгилде, андан Долон эки баласы менен качып кутулган дейт. Санжыра боюнча болжолдогондо Долонбий XIII-кылымда жашап өткөн. Долон өзү Кочкор менен Нарындын ортосунда курман болот. Ошондон Долон ашуусу аталган. Анын макаласында көрсөтүлүшүнчө санжырада Долонбийге чейин уруулардын таралышы өтө аз, толук эмес. Көпчүлүгү Долонбийден беркисин таратып жатышкан, жана мында дагы чаташкан жерлери көп кездешүүдө {15}. Долонбийдин Акуул деген баласынан Тагай, Тагайдан Коңурат төрөлгөн. Кыргыз санжырачыларынын маалыматтарында Коңураттын Байбору, Байсары, Танатар, Чырак, Таштемир деген балдарын, Байсарыдан Каргатай деген баласынын аттары берилген {12}. Бирок «Алпамыш» дастанынын өзбекче вариантында Байсарыдан жалгыз гана Барчын деген кыз калган. Андан сырткары кыргыз санжырасынан айырмаланып бул дастанда коңураттардын мекени Сурхан дарыянын Гүзөр-Байсун аймагы көрсөтүлгөн жана алар азыркы күнгө чейин бул аймакты мекендеп келе жатышат. Бул жагдай кыргыз санжырачысы Т.Султанов жогоруда белгилеп кеткендей уруулардын таралышындагы чаташкан жердин бири болуп жатат. Муну чечүү кыргыз жана өзбек санжырачыларынын келечектеги илимий изилдөөсү болуусу зарыл. Анан дагы бир кызык жери өзбек адабий тили түрк тил группасынын карлук говоруна таандык, а өздөрүн өзбек деп атаган сурхандарыялык коңураттардын тили болсо так кыргыздардын тили сыяктуу кыпчак говоруна кирет {18}. Андан сырткары алардын сырткы түзүлүшү башка группадагы өзбектерден айырмаланып европеоид рессасын памир-фергана подрассасына эмес, тескерисинче так кыргыздар сыяктуу эле монголоид рессасын түштүк сибирь подрассасына таандык эсептелинет. Буга кошумча Өзбекстандын башка

группадагы өзбектеринен айырмаланып дал ушул сурхандарыялык коңураттардын материалдык маданияты (турак-жайлары, кийим-кечеси, тамак-ашы, тиричилик буюмдары жана алардын аталышы жана башка) жана руханий маданияты (каада-салты, урп-адаты, элдик оюндары, дастанчылык өнөрү, элдик медицинасы, элдик зооветеринариясы, мал чарбасы менен байланышкан ырым-жырымдары жана башка) элементтери так кыргыз элиниги менен бирдей.

Илгертен бир атадан тараган коңураттар тарыхтын катуу толкундарында Евразия мейкиндигин, анын ичинде Туркестан аймагынын туш-тарабына чачылып кеткен. 1924-жылы өткөрүлгөн чек араларды аныктоодо коңурат уруусунун өкүлдөрү Кыргызстан, Казакстан, Каракалпакстан, Түркмөнстан, Тажикстан жана Өзбекстан аймактарында болунуп калышкан. Ошондон тарта бөлүнүп калган коңураттардын этникалык өнүгүүсү ар башка жолдо болгон, тагыраак айтканда Кыргызстанда калганы кыргыз, Өзбекстанда калганы өзбек, Казакстанда калганы казак, Каракалпакстанда калганы каракалпакка айланышкан. Бирок ошого карбастан алар өздөрүнүн коңурат экендигин унутушпаган. Азыркы мезгилде коңурат уруусу отуракташкан жерлер көбүнчө алардын аты менен аталат. Мисалы, Кыргызстан Республикасы Карасуу районунда Коңурат айылы, Каракалпакстан Республикасындагы Кунград шаары жана б.калар. Коңураттар Кыргызстандын Карасуу районунан сырткары Чүй облусунун Кемин, Ыссык-Көлдүн Жети-Өгүз, Кара-булак, Бостери (Бөзтери), Талас облусунун Кара-Буура аймактарында, Өзбекстандын Фергана өрөөнүндөгү 3 областы {8} жана Хорезм, Сурхандарыя, Кашкадарыя облустарында жана Каракалпакстан Республикасында жердешкен.

Сурхандарыядан чыккан «Сурхан» эстрада тобунун солисти Махмуд Намазов өзбекче ырларда мыкты ырдап Өзбекстан эл артисти наамына татыктуу болду. Анын ырдаган ырларынын сөзүн жана обонун эсепке албаса, анда анын сырткы келбетинен таптакыр кыргыздан айрымалап болбойт.

Жогоруда кылынган анализдер жана айтылган пикирлерден улам, жалпылап айтканда түрк тилдүү элдер, айрыкча кыргыз менен өзбектин келип чыгуусу, тили, маданияты, каада-салты, урп-адаты, ичкен

суусу, жашаган жери бир. Ошондуктан алардын ортосунда талаша турган эчтеке жок. Анткени алардын ата теги бир. Теги бир түрк элдери ортосунда мындай жалпылыктар абдан көп. Буга Борбордук Азия аймагындагы улуттардын калыптануусунда коңураттар менен бир катарда маанилүү роль ойногон Аргын, Найман, Кыпчак, Кыят, Кытай, Кангы, Мангыт, Тейит жана башка ушул сыяктуу көптөгөн урууларды мисал кылса болот. Алар жөнүндө кийинки макалабызда сөз кылмакчыбыз.

Адабияттар:

1. Абдуллаев У.С. Межэтнические процессы в Ферганской долине (XIX – начало XX века). Автореф. дисс. на соискание учен. степени д.и.н. – Т., 2006, 19-б.
2. Абулгазы. Шажарайи турк.-Т., 1992, 38-б.
3. Азамат Зиё. Өзбек мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы. – Т., 2001
4. Акаев А. История, прошедшая через мое сердце. - М.-Бишкек, 2003.
5. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности//Живая старина. Вып.3 и 4. 1896. 370-б.
6. Аскарлов А. Өзбек калкынын этногенези жана этникалык тарыхы. – Ташкент, 2007, 266-б.
7. Буриев О. Чигатайлардын этникалык тарыхы. - Т., 2005, 138-139-бб.
8. Губаева С.С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX - начале XX в. (по данным топонимии). – Т., 1983, 60-62-б.
9. Данияров Х. Староузбекский литературный язык и кыпчакские диалекты. - Т., 1976. 136-б.
10. Каратаев О., Эралиев С. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. – Б., 2005, 246-б
11. Ниязов С. Рухнама. – Ашхабад, 2001
12. Племя Конурат: Генеалогии: Центральноазиатский исторический сервер. www.kyrgyz.ru/gen/konur.shtml
13. Рашид ад-Дин. Сборник летописей. – Т. 1, кн. 1., 160-166-бб.
14. Скрынникова Т.Д. Харизма и власть в эпоху Чингисхана. – М., 1997, 216-б.
15. Султанов Т. Кыргыздардын өзөктүү санжырасы. Lukfo.ru/sanjira34.html#glava4
16. Шаниязов К. Өзбек калкынын калыптануу процесси. – Ташкент, 2001, 411-б.
17. <http://uchebnikfree.com/etnografiya-etnologiya-uchebnik/kongyirat-konyyirat-29816.html>
18. https://ru.wikipedia.org/wiki/конграты#cite_note-19

Рецензент: к. филос. н. Аблазов К.